Նի որ և է ազգային գաղափար, մեռցնող հանդիսանար բոլոր ազգային առանձնութիւնների:

Բայց երբ այդպէս չէ, երբ եղբայրը ասում է՝ «Թողեցէք ինձ իմ հաւատս, այն հաւատը որ չէ ջնջում ազգային գաղափարին, և կրկին ընդունեցէք ինձ մեր ընդհանուր ընտանիքի մէջ,—այդ տեսակ մինի համակրութիւնը տասը ուրիշների համակրութեան արժէ, որոնք կրկէ՛ ա՛ռիթ չեն ունեցել հեռանալ իրանց հայրենի օջախից:

Աւելի դիպուածում տասը՝ հազար արժէ:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ՄՇԱԿԻՆ» ԱՍԱՆՆԵՐԸ ԻՐԱԳՈՐԾՎԵՑԱՆ

—

Երբ «Մշակը» դեռ սովը չը յայտնված ժամանակ առաջին անգամ ձայն բարձրացրեց մեր մէջ, թէ սով կը լինի և հրաւիրեց ժողովրդին գործ դնել նախապաշտպանողական միջոցներ սովի դէմ, ոչ ոք լսող չեղաւ: Երբ սովը յայտնվեցաւ և գարձեալ անդադար քարոզեց թէ, մինչև ձմեռն է, ճանապարհները կտրած են և սովատանջ ժողովուրդը իրանց տներում են, աշխատե՛ք օգնել, մեր Նուէրները շտապով ուղարկեք նոցա, ապա թէ ոչ գարունը կը գայ, ճանապարհները կը բացվին և սովատանջները կը թափվին մեր երկրներումը և մենք սոխպած կը լինենք նոցա պահպանել: զսնվեցան մարդիք, որոնք ծաղրեցին «Մշակին» և ուշադրութիւն չը դարձրին նրա ասածների վրայ: Ո՞րքան գանգատութիւն...

Եթէ առաջին անգամ «Մշակի» ասածները լսէինք և ամենքս միանալով գործ դնէինք նախապաշտպանողական միջոցներ սովի դէմ, մենք հարկաւոր եղած օգնութիւնները կատարած կը լինէինք աւելի թեթև կերպով, քան թէ այժմ: Մենք այն ժամանակ պէտք է պատերազմէինք մի թշնամու, այն է սովի դէմ և կարող էինք հեշտութեամբ յաղթել քան թէ այժմ: Իսկ այժմ սոխպած ենք պատերազմել չորս թշնամու դէմ, որոնց յաղթելը շատ դժուարին է, որոնք են—սովը, մերկութիւնը, հիւանդութիւնը և գաղթականութիւնը:

Մինչդեռ սովը նոր էր յայտնված, սոխվատանջները օգնութիւն չը ստացան. նոքա սոխպած ծախեցին իրանց բոլոր ունեցածները, մինչև անգամ միակ հանդերձը, որից առաջ եկաւ մերկութիւնը: Ժողովուրդը չուներ նենալով կանոնաւոր հագուստ պատսպարվելու սառնամանիքից և միւս կողմից աւելի ևս սաստկանալով սովը, և ժողովուրդը սոխպած ուտելով զանազան վնասակար առարկաներ, օրինակ, հոտած միս, արմատներ և զանազան տեսակ խոտեր և այլն, առաջ եկաւ հիւանդութիւնը, և վերջապէս ժողովուրդը հասնելով վերին աստիճանի նեղութեան, սկսեց ցրուել զանազան կողմերում, որից առաջ եկաւ գաղթականութիւնը:

Ո՞վ արդեօք կարող է անցնել թիֆլիսի միջ և լսել փողոցում, որ չը հանդիպէ մուրացկան—գաղթականներին, որոնք մերկ, սոխած, հիւանդ և արտասովված ողորմելութիւն են խնդրում. մայրը որդուն գրկած, երիտասարդը ձերի ձեռքը բռնած և այլն շրջում են յուսահատ դէմքով: Ով որ մանաւանդ այս Համարձման օրը եկել է Թէլէթ, նա անպատճառ կը համաձայնի ինձ հետ, նա անշուշտ տեսած կը լինի ճանապարհին և նոյն իսկ Թէլէթում խումբ խումբ մուրացկաններ—զանազան կրօնի և ազգութեան պատկանող գաղթականներ:

Ահա՛, այժմ մեր տուած հնին նուէրներով պէտք է հոգացվին սովալների կերակուրը, մերկերի հագուստը և հիւանդների գեղօրայքը և այլ հարկաւոր բաները, պէտք է բոլոր հոգացուին, որպէս զի գաղթականութեան առաջն առնուի, որը շատ կրօտական է, մինչդեռ «Մշակին» նախկին քարոզները լսելով, մեր աւելի քիչ նուէրներովը քան թէ այժմ, պիտի հոգացվէին միայն սոխալների կերակուրը, և այդ բաւական կը լինէր: Իսկ այժմ...:

Ահա՛, սիրելիք, մինչև ցայժմ ինչ որ նուէրել ենք, շատ անհրաժեշտ օգնութիւն ենք հասցրել ժողովրդին—սոխատանջներին, այժմ պէտք է գործել միացեալ այժերով, որպէս զի շուտով գաղթականութեան առաջն առնվի, ապա թէ ոչ մենք մեր պարքը աւելի կը ծանրացնենք, և մենք ինքներս մեր գլուխը աւելի կը ցաւեցնենք, ուրեմն եթէ չենք խնայում սոխատանջներին, խղճանք գոնէ մեր

Նոյչ ձայն. դա եկեղեցու զանգակի ձայնն էր: Ներեմ, առաւօտեան ժամը դեռ չէր վերջացել: ըՍկսեալ այն օրից, որ նա թողեց վանքը և հեռացաւ աբեղաների միաբանութիւնից, այդ առաջին անգամն էր, որ Աստուծոյ տան հրաւէրի ձայնը այնպէս քաղցր կերպով հնչեց նրա ականջներին: Քարացած սիրտը լցվեցաւ մի սրբազան ջերմեռանդութեամբ, նա դիմեց եկեղեցին, որի չէզմի վրա տասն տարուց աւելի ոտք չէր կոխել:

Նա զարմացաւ: Այդ ինչ պարզ, այդ ինչ անշուք եկեղեցի էր: Ոչ բեմ, ոչ սեղան, ոչ զարդարած տաճար, ոչ ոսկեզօծ պատկերներ, ոչ արծաթեայ խաչեր և ոչ թանկագին զգեստներ չը կային այնտեղ: Նա զուրկ էր հայկական եկեղեցու բոլոր չքեղութիւններից: Մինչև անգամ զպիրներ, սարկաւագներ և տիրացուներ չէին երևում. Երկու պատկերներ միայն տեսաւ այնտեղ. մէկը Ցիսուս Քրիստոսի պատկերը, միւսը սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի պատկերը, երկուսն էլ հասարակ սև չբրջանակի մէջ դրված:

Ժողովուրդը նստած երկայն նստարանների վրա այր և կին միասին, իւրաքանչիւրը ունէր ձեռքում մի փոքրիկ երգարան. Քահանան կանգնած ամբիոնի վրա, սուրբ գիրքը առջևը դրած, քարոզ էր կարդում. Նա իր հագուստով չէր զանազանվում հասարակ ժողովրդից: Նրա քարոզը այնքան պարզ, այնքան հասկանալի էր, որ բոլորը հասկանում էր վարդանը: Ինչպէս մի վտակ, լցված կենդանի և մաքուր ազբերից, Աստուծոյ խօսքը հոսում էր նրա բերանից: Նա բացատրում էր սուրբ գրքի այն խօսքի իմաստը, թէ «յոս ճանապարհ քրիստիքով պէտք է վաստակես քո հացը»: Վարդանը զարմանում էր քահանայի բացատրութիւնների վրա: Այդ խօսքի իմաստը մինչև այնոր Վարդանին հասկացրել էին այն մարքով, որ դա մի անէծք էր, որով Աստուած դրէմեց նախաստեղծ մարդու ճակատը, որ տարածվում էր նրա սերունդի վրա: Իսկ այժմ հասկանում էր, որ դա մի խրատ էր, որ խլում է մարդուց ծուլութիւնը և պահում է նրան անվաստակելի, աշխատասէր ինքնագործունէութեան մէջ:

Քարոզը վերջացաւ: Բազմութեան միջից վերկացաւ մի հասարակ գիւղացի, և քարոզի մասի համնմամա, յանպատրաստից կարդաց մի աղօթք: Նա խնդրում էր Աստուծուց, որ չնորհէ իրանց առաջնորդութիւն, խելք և զօրութիւն, որ կարողանան գործել, ուսանել և արդիւնաւորել Նրա ըստեղծած երկիրը, որ բռնանդակում է իր մէջ անսահման բարիքներ:—«Այդ ինչ աղօթք է, մտածում էր վարդանը,—այդ ինչ չհասկանալ մարդիկ են. գրանք հոգու համար ոչինչ չեն խնդրում. մինչ գրանք գերեզմանի միւս կողմում ոչինչ սպասելիք չունեն, և խնդրում են միայն այն, ինչ որ պահանջում է մարմինը, ինչ որ պահանջում է իրական կեանքը»:

Աղօթքը վերջացաւ: Բոլոր բազմութիւնը՝ այր և կին, ձեր և մանուկ, միաձայն սկսեցին երգել մի երգ: Նրա բովանդակութիւնը առած էր Սաղմոսի հետևեալ տողերից. «Շատերը ասում էին, թէ ով ցոյց կը տայ մեզ Տէրի բարութիւնը: Մեզ վրա ծագեց Քո երեսի լոյսը, և մեր սրտերին ուրախութիւն չնորհեցիր, ցորենի, գինիի և ձէթի պտուղների առատութիւնով լիացրիր մեզ»:

—«Փարձեալ նոյն նիւթական նպատակը...մտածում էր վարդանը,—դարձեալ հոգեկան ոչինչ չը կայ...Մշակ մարդը երգում է երկրի առատութիւնները, որ մակել էր իր ձեռքով, որ չնորհել էր Նրան Աստուած. Զարմանալի է, ինչպէս այդ մարդիկը յարմարացրել են կրօնի վերացականութիւնը իրական կենցաղավարութեան պահանջների և պայմանների հետ...

Բայց ինչ գեղեցիկ երգ էր այդ, որին ներդաշնակում էին երգեհոնի անոյշ հնչիւնները. ուրքան քաղցր, ուրքան սրանչելի եղանակով թռչում էր նա հարիւրաւոր մարդկանց բերանից: Վարդանին այնպէս էր թւում, թէ մարդերի ձայնը, միացած անթիւ սերովբէների մեղեդիների հետ, վերամբառնում էր դէպի Ցարմանական աթոռը: Նա իր կեանքում առաջին անգամն էր լսում մի այսպիսի սրբազան երաժշտութիւն:

Ժամերգութիւնը վերջացաւ: Ժողովուրդը սկսեց դուրս գալ եկեղեցուց: Այժմ նոյն ամբիոնի վրա ոլանգից քահանան քարոզ էր կարդում, կանգնեց վարժապետը, և նոյն նստարանների վրա, ուր ծնողները երգում էին, ազօթում էին, այժմ չարվեցան նրանց գաւակները: Աղջիկ և տղայ, խառն միմանց հետ սկսեցին լսել վարժապետի զասխօսութիւնը:—«Թիթ այդ զպրոց է եղել, մտածում էր վարդանը,—մինչ եկեղեցին միացրել են զպրոցի հետ: Ա՛խ, այդ ինչ խնայող մարդիկ են, որ չեն կամեցել զպրոցի համար առանձին չէնք կառուցանել: Աստուծ ես զարձեալ նիւթականութիւն»

Բայց վարժապետի դէմքը բաւական ծանոթ էր երևում վարդանին: Մինչ դա տէր Մարտիրոսը չէր: Երեսի գծագրութիւնը, հասակը և մինչև անգամ ձայնը նրան չատ նման էին: Իսկապէս նա էր, թէև քահանայ, բայց այնքարկանի հագուստով: Վարդանը դժուարանում էր իր աչքերին հաւատալ: Մինչ դա այն մարդն էր, որ այնքան թշնամի էր զպրոցի, որ ամենքն հոգսեր և ցաւեր պատճառեց պ. Սալմանին, իսկ այժմ ինքը կառավարում էր մի կանոնաւոր զպրոց: Մինչ դա նոյն քահանան էր, որ եկեղեցու խորհուրդները փղոով էր վանգաւում և անդադար մտածում էր իր «ասպահիկներին» վրա: Այդ երկրպագութիւնները այն աստիճան պաղրեցին վարդանին, որ նա չը կարողացաւ զսպել իր հիասթրդրութիւնը, և մտնելով, հարցրեց:

—Տէր հայր, դուք ինչ արեցիք ձեր ասպահիկների հետ:

Քահանան ցնորի տեղ դնելով անծանոթի երեսասարդին, խիստ սուր կերպով նայեց նրա երեսին և ոչինչ չը պատասխանեց, միայն հասկացաւ թէ չուշով զանգակը կը տան և իր դասը վերջացած կը լինի. նրա դասը բնական գիտութիւններից էր, այդ նոյնպէս ոչ սակաւ զզվեցրեց վարդանին: Քահանայ, աստուածաբան և մի և նոյն ժամանակ բնագէտ,—դա, իրաւ, որ զարմանալի էր:

Վարդանը չը սպասեց մինչև դասի վերջանալը և դուրս եկաւ եկեղեցու, լաւ ևս է ասել՝ զպրոցի բակը: Այստեղ նա ոչ մի գերեզման չը տեսաւ, որպէս սովորաբար լինում է հայոց եկեղեցու բակը: Գերեզմանները չատ սովորական էին, նրանք գտնվում էին եկեղեցու ներսը: Բակը մանաւանդ չատ ուրախ երևոյթ է. բարեմիտ ուսուցիչը նրանց հէնց մանկութիւնից սովորեցնում է օգնութիւն հասնել իրենց կարօտեալ եղբայրներին...Այս փոքրիկներից հապա չեն ամաչում մեր լոլոչափառ խօսքիներն ու չատախօս բարդիները...

Վերջը չնորհակալութիւն յայտնելով ստորագրող բանիմաց Հաղրութիւն հասարակութեան, ինդրում եմ, չարգոյ խմբագիր, ընդունէք մեր մասնաւոր ժողովքը և տպագրէք այն յոդուածը ստորագրող ազգանունց հետ ձեր լրագրի յաջորդ համարում իր գիտութիւն և ի միամտութիւն.

Ահա ստորագրողաց ազգանունները: Աւագ խոսխանենց 5 ր., տ. Թամամ Խոսխանենց 1 ր., Հայրի Խոսխանենց 2 ր., տ. Մինաս Խոսխանենց 2 ր., տ. Ազիզիվ Ցակովբանց 1 ր., տ. Անուշ Ցակովբանց 1 ր., Աղէքսանդր Մ. Ցակովբանց 1 ր., Խաչիկի Ցակովբանց 2 ր., Ալազի Մ. Ցակովբանց 1 ր., Սերգէյ Գանձամանց 1 ր., Մատեսի Աւետիս Աւաքելեանց 1 ր., Մարգարէ Նարինեանց 2 ր., Մկրտիչ Գաբրիանց 60 կ., Ցակոբ Արզարեանց 1 ր., Անդրէաս Թունեանց 1 ր., Աղասարոն Ն. Ցակովբանց 1 ր., Մի ումն 10 կ., Օհանջան Բալեանց 10 կ., Նիկոլայ Կարեանց 1 ր., Միրզաջան Մ. Ցակովբանց 1 ր., Արզուման Աւետիսեան Նարինեանց 5 ր., Աւաքէլ Հայրապետեանց 1 ր., Աթայ Ն. Ասրեանց 1 ր., Մկրտիչ Աբաչեանց 1 ր., Գասպար Ա. Մելքումեանց 1 ր. 20 կ., Ցակոբ Կովալչանց 1 ր., Սէյին Հայրեանց 50 կ., Գեղոս Մաչիլեանց 1 ր. 35 կ., Աթայ Բաղդասարեանց 20 կ., Աւանէս Աւաչեանց 1 ր., Ա. Արզումանեանց 1 ր., Աւետիս Մուրադեանց 1 ր., Մարգարէ Ա. Խուրլարեանց 1 ր., Աւուշան Մկրտչեանց 1 ր., Ցարութիւն Արզտրեանց 25 կ., տ. Շուշանիկ Արարատեանց 1 ր., ուսուցչուհի Աղէքսանդր Արարատեանց 1 ր., տեղիս ս. Թարգմանչաց դպրոցի աչակերտների կողմից 7 ր. 30 կ.: Ընդամենը գոյացաւ 53 ր. 80 կ., որ և խնդրում եմ հասուցանել ձեր հարին է.

Աւագ Խոսխանենց

ՆԵՐԲԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Հատատ ազբիւրներից մեզ հաղորդում են, որ «Մշակի» 89 համարում հրատարակված «Հայոց թատրոն» վերնագրով պ. Շ. Կ-ի յոդուածի մի քանի կէտերը, յոգուտ պ. Սարքիսեանցի տուած ներկայացման վերաբերութեամբ, սխալ են: Որի նակ, պ. յոդուածագիրը ասում է, թէ «ես չատ կարծիքաւոր եմ իրենց ընծաների ուղիղ նպատակութեան մասին, և թէ չար լեզուների ասելով, այսօր պիտի հետ դառնան այդ ընծաները մի և նոյն մագազին»: Պ. Շ. Կ-ի կարծիքը փարատելու համար և համոզելու նրան, որ պ. Սարքիսեանցի ստացած ընծաները յետ չեն դարձել մագազին, խորհուրդ ենք տալիս նրան դիմել անձնապէս օր պ. Սարքիսեանցին, որը պատրաստ է

Բայց վարժապետի դէմքը բաւական ծանոթ էր երևում վարդանին: Մինչ դա տէր Մարտիրոսը չէր: Երեսի գծագրութիւնը, հասակը և մինչև անգամ ձայնը նրան չատ նման էին: Իսկապէս նա էր, թէև քահանայ, բայց այնքարկանի հագուստով: Վարդանը դժուարանում էր իր աչքերին հաւատալ: Մինչ դա այն մարդն էր, որ այնքան թշնամի էր զպրոցի, որ ամենքն հոգսեր և ցաւեր պատճառեց պ. Սալմանին, իսկ այժմ ինքը կառավարում էր մի կանոնաւոր զպրոց: Մինչ դա նոյն քահանան էր, որ եկեղեցու խորհուրդները փղոով էր վանգաւում և անդադար մտածում էր իր «ասպահիկներին» վրա: Այդ երկրպագութիւնները այն աստիճան պաղրեցին վարդանին, որ նա չը կարողացաւ զսպել իր հիասթրդրութիւնը, և մտնելով, հարցրեց:

—Տէր հայր, դուք ինչ արեցիք ձեր ասպահիկների հետ:

Քահանան ցնորի տեղ դնելով անծանոթի երեսասարդին, խիստ սուր կերպով նայեց նրա երեսին և ոչինչ չը պատասխանեց, միայն հասկացաւ թէ չուշով զանգակը կը տան և իր դասը վերջացած կը լինի. նրա դասը բնական գիտութիւններից էր, այդ նոյնպէս ոչ սակաւ զզվեցրեց վարդանին: Քահանայ, աստուածաբան և մի և նոյն ժամանակ բնագէտ,—դա, իրաւ, որ զարմանալի էր:

Վարդանը չը սպասեց մինչև դասի վերջանալը և դուրս եկաւ եկեղեցու, լաւ ևս է ասել՝ զպրոցի բակը: Այստեղ նա ոչ մի գերեզման չը տեսաւ, որպէս սովորաբար լինում է հայոց եկեղեցու բակը: Գերեզմանները չատ սովորական էին, նրանք գտնվում էին եկեղեցու ներսը: Բակը մանաւանդ չատ ուրախ երևոյթ է. բարեմիտ ուսուցիչը նրանց հէնց մանկութիւնից սովորեցնում է օգնութիւն հասնել իրենց կարօտեալ եղբայրներին...Այս փոքրիկներից հապա չեն ամաչում մեր լոլոչափառ խօսքիներն ու չատախօս բարդիները...

Վերջը չնորհակալութիւն յայտնելով ստորագրող բանիմաց Հաղրութիւն հասարակութեան, ինդրում եմ, չարգոյ խմբագիր, ընդունէք մեր մասնաւոր ժողովքը և տպագրէք այն յոդուածը ստորագրողաց ազգանունց հետ ձեր լրագրի յաջորդ համարում իր գիտութիւն և ի միամտութիւն.

Ահա ստորագրողաց ազգանունները: Աւագ խոսխանենց 5 ր., տ. Թամամ Խոսխանենց 1 ր., Հայրի Խոսխանենց 2 ր., տ. Մինաս Խոսխանենց 2 ր., տ. Ազիզիվ Ցակովբանց 1 ր., տ. Անուշ Ցակովբանց 1 ր., Աղէքսանդր Մ. Ցակովբանց 1 ր., Խաչիկի Ցակովբանց 2 ր., Ալազի Մ. Ցակովբանց 1 ր., Սերգէյ Գանձամանց 1 ր., Մատեսի Աւետիս Աւաքելեանց 1 ր., Մարգարէ Նարինեանց 2 ր., Մկրտիչ Գաբրիանց 60 կ., Ցակոբ Արզարեանց 1 ր., Անդրէաս Թունեանց 1 ր., Աղասարոն Ն. Ցակովբանց 1 ր., Մի ումն 10 կ., Օհանջան Բալեանց 10 կ., Նիկոլայ Կարեանց 1 ր., Միրզաջան Մ. Ցակովբանց 1 ր., Արզուման Աւետիսեան Նարինեանց 5 ր., Աւաքէլ Հայրապետեանց 1 ր., Աթայ Ն. Ասրեանց 1 ր., Մկրտիչ Աբաչեանց 1 ր., Գասպար Ա. Մելքումեանց 1 ր. 20 կ., Ցակոբ Կովալչանց 1 ր., Սէյին Հայրեանց 50 կ., Գեղոս Մաչիլեանց 1 ր. 35 կ., Աթայ Բաղդասարեանց 20 կ., Աւանէս Աւաչեանց 1 ր., Ա. Արզումանեանց 1 ր., Աւետիս Մուրադեանց 1 ր., Մարգարէ Ա. Խուրլարեանց 1 ր., Աւուշան Մկրտչեանց 1 ր., Ցարութիւն Արզտրեանց 25 կ., տ. Շուշանիկ Արարատեանց 1 ր., ուսուցչուհի Աղէքսանդր Արարատեանց 1 ր., տեղիս ս. Թարգմանչաց դպրոցի աչակերտների կողմից 7 ր. 30 կ.: Ընդամենը գոյացաւ 53 ր. 80 կ., որ և խնդրում եմ հասուցանել ձեր հարին է.

Աւագ Խոսխանենց

ամենայն ուրախութեամբ ցոյց տալ կանչածող պարոններին իր տացած ընծաները։

—

Ստացանք Թիֆլիսարնակ քահանայ Ջէր-Մինասից 55 բուրլ յոգուտ Վանի սովալուկների։

—

Մայիսի 22-ին ԹԻՖԼԻՍԻ Հայաբար բաժնում, Պակրովսկի զորանոցի փողոցում մի աղջիկ Մարա անունով իր ծնողներից ծեծված լինելով, գնում է և իրան դցում է Կուր գետի մէջ և ամենս 27-ին խեղճի դիակը գտնում են Ղարաղազուի։

Այս օրերս վախճանվում է ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ մի երիտասարդ Ալէքսանդր Շանչիով. Երբ հանգուցեալին տանում են թաղելու, դիպուածով են նրա մարմնի վրա քրտինք և կարծում են թէ կենդանի է։ Բժիշկները դիակը հետազօտելուց յետոյ, հրամայում են թաղել։

—

Մայիսի 27-ին Թիֆլիսի Աշանեանի այրված քարվանսարայի ուերակների տակ պահած են լինում մի քանի մէակներ, ցանկարծ կիսաւեր թաղերից մէնը փուլ է գալիս և սպանում է հինգ թէ վեց մէակներին և միւսներին վիրաւորում։

—

Գ. Բաուէր, որ ածում է ցիտրի վրա, որ մի չարաթ առաջ կենդրոն պէտք է տար Արծրունու թաղամասում, մասնակցութեամբ Գրիգորովսկի վիրծանոցի և որ յետաձգեց իր կենդրոնը սուզի պատճառով, այժմ խնդրում է յայտնել որ տալու է իր կենդրոնը Արծրունու թաղամասում յունիսի 3-ին, երէկաբթի օրը, նոյն պ. Գրիգորովսկու մասնակցութեամբ։

—

Մենք տեսանելիքներ ասելով որ «Մշակի» № 81 մէջ բացուել գրած նամակը այդ քաղաքից չէր։ Այժմ պարտաւորութիւն ենք համարում յայտնել որ այդ նուիրատուութիւնները բացուել էին և ոչ թէ Շուշուց, ինչպէս մենք սխալմամբ գրեցինք։ Թող ընթերցողները և նուիրատու տիկինները ներեն մեզ այդ փոքրիկ սխալը։ Մենք այնքան չատ ցուցակներ ենք ստանում, որ մի անգամ սխալվելը ներելի է մեզ։ Բայց ոչ մի ցուցակ չէ կորչում և չի կորչի մեր խմբագրական զօրաֆէլից։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԹԻՆԻ Ի ՆՈՒԱՏ ԱՍՈՒՈՑ ՍՈՎԵԼԵՑՈ

(Շար. և վերջ)

«Անդրկովկասեան նախարարութեան անդամ և Իրանական վարչութեան ընդհանուր քարտուղար Պ. Թասվիրը Տըզլիէն հետևեալ նամակը գրած էր Մխիթարին Նախիջևանին.

«Նաև իրաւունք ունին օգնութիւն ստանալ Բրիտանական մարդասիրութենէն. բայց չը գիտեմ—թէ երկար տարիներէ ի վեր եղած է, պատրաստ մը յոգուած թշուառը այնքան բազմաթիւ լինին և այսչափ արժանիք ունենան օգնութեան։ Եթէ կարենայ ներկայ գտնուիլ, հետևեալ հաստատները պիտի կարդայ նամակէ մը զոր Կ. Պոլիս նստող Ա. Արմենիայ վիճակին լաւ տեղեկութիւն ունեցող բարեկամ մ'ուղղած է ինձ։ Այս անձը կրսէ թէ—«Հազարաւոր մարդիկ կը մեռնին։ Մի քանի տեղերէ մեզ գրուած տեղեկութիւնք կը ծանուցանեն թէ մեռելոց վիճակին մէջ գտնուողը մեռածներու գլխով կապրին. ամենայ ի բանից զատ՝ մէնքերն սպանելով կուտեն. հարիւրաւոր մանկունք լրեց ծնողքէն լքուած են, և փողոցներու մէջ կը մեռնին։ Հարկ չէ կայ ըսելու թէ թագը կատարութիւնն ունենալ կենայ ընել։» (Պ. Թասվիրի բարեկամը տիրող սովուն պատճառաց վրա խիստ հաստատ մը կը դրէ, զոր արժան չէ մեանք ընդօրինակել։ Պ. Թասվիրը կը վերջացնէ, ըսելով թէ 20 Անգլ. ոսկւոյ նպաստ մը կը զրկէ ինքը։)

«Այս բարեգործական շարժման վրա հաստատութիւն յայտնող նամակներ ընդունած էին Քանթրբրրի Արքեպիսկոպոսէն, Լորա Իօզպէրրիէն, Լորա Շաֆթսբրրիէն, Պ. ըսէնկի և Պ. Ֆրէր գլխաւոր եկեղեցականներէն և Սըր Հէրրի Բէյլիսնէն։

«Թանձապես Պ. Հէրրիքս բանախօսութիւն մ'ընելով բացատրեց թէ այս հանգանակութիւնը Տիկին Մէրէկիֆորդի նախաձեռնութեամբ եղած էր, որ Արևելքէն եկող ողբալի տեղեկութեանց վրա, իւր սեռիկական բարեկամներն ի նկատ հրաւիրելով, հազար ոսկի հաւաքից և ասպիրոյ օգնութեան զրկեց։ Այսպիսի գումար մը բնականաբար անբաւական էր կարօտութեան մէջ գտնուող հազարաւորաց նպաստելու համար, և հետևաբար Բորտ բաղաքապետին օժանդակութիւնը խնդրուած էր։ Ն. Վանմանիէն ոչ միայն այս Մխիթարը զուարթած էր նոյն նպաստով, այլ հրաւէր մ'ուղղած էր Լոնտրայի սեղանաւորաց և փաստաբանաց, ինչպէս նաև Անգլիոյ բոլոր քաղաքապետաց, և այսպէս մինչև այսօր երեք հազար Մեդր. ոսկի կրցած է հաւաքուիլ։ Սակը մինչև Պարսից ծոցը կը տարածուի, և բազմաթիւ ժողովուրդներ թշուառ են։ Ասոնք աշխարհի ամենասորերն բնակիչները չեն, այլ հին և մշակեալ ցեղեր են, որք անցեալը կը լիշեցնեն մեզ, և պատմութեան շարունակութիւնը կը պահպանեն մեզ համար։ Ահա մեծ կարօտութեան մէջ գտնուող այս ժողովրդոց համար ինք (Պ. Հէրրիքս) հանդիսականաց զեղարուեստեան հրաւէր կը կարդար յանուն ընդհանուր մարդկութեան։

Պ. Ճէյմս Պրայս բանախօսութիւն մ'ընելով առաջարկեց որ, Արմենիոյ, Բրդաստանի և Պարսկաստանի մէջ սիրող սոփոն պատճառաւ՝ հաստատական հանգանակութեամբ նպաստ հաւաքուի սովելոց օգնութեան համար։ Պ. ն. Պրայս բաւ թէ սովը քանի մը հարիւր տարի ընդարձակութիւն ունեցող մեծ երկրի մը վրա կը տարածուէր, և գլխաւոր վնասներին էին Բրդաստանի, Արմենիոյ և Մեսոպոտամ երկրագործական ժողովրդներու Ինկերութեան դրօնական մէկ մասնաւոր ծիւղին համար հանգանակութիւն չը խնդրելը, սովելոյ Խալմերու ու Բրիատեանեանին են հաստատելու, և անոնց գժբաղդութիւնն ներսէ լուսաց եկած են քաղաքական փոխոխութիւններէ։ Այս մասին ամենամեծ տեղեկագրեր առնուած են անգլիական հիւսպատներէն, որոց միջն մէջ Թրոթերը հաղարապետը կը յայտնէ որ եթէ հունձքը գարձեալ անյաջող եղեւ, սովելոյ գաւառաց բնակիչք պիտի ջնջուին։ Բարեհաղորդանց ոչ—գործադրութեան պատճառաւ, այդ տեղերու բնակիչք բնականաբար Մեծին Բրիտանիոյ օգնութեան կը սպասեն, ըստ որում մեր կառավարութիւն անտոց պաշտպանութիւնն ստանձնած էր։ Նպաստ բաշխելու գործը Միսիոնարաց և հիւսպատաց կրնայ վստահիլ։ Այս վերջինները (հիւսպատք) առանց ցեղի ու կրօնի խորութեան նպաստ կրնան բաշխել և իրենց պաշտօնական դրից պատճառաւ՝ թէ իշխանութեանց և թէ ազատաց պատկառանք պիտի ապրին։ Ինք (Պ. Ճէյմս Պրայս) կը վախնայ որ եթէ յաջորդիչ հունձքն ապարդիւն եղեւ, Արմենիոյ, Բրդաստանի, Միջագետաց և Պարսկաստանի այս սովելոյ գաւառաց ժողովրդք բնաջինջ պիտի լինին։—զարհուրելի ազէտ մը, որոյ առաջն առնելու համար անհրաժեշտ է որ անմիջապէս մեծ քանակութեամբ սերմցու ցորեն դրկուի այդ կողմերը։

«Պրնպի Հաղարապետը, Պ. Ճէյմս Պրայսի առաջարկած որոշման դէմ ասալով ըսաւ թէ մեսրոս չատ բաներ լսուած էր քոյր կղզոյն այն է Իրանական մէջ կեցած թշուառութեան վրա, և զոհութեան արժանի էր որ ապրող միջոցներ ձեռք առնելով օգնութիւն զրկուած էր Իրանական ժողովրդեան, լայց Իրանական մէջ տեսուած թշուառութիւն ոչինչ էր բաղդատմամբ այն սարսափելի սովուն, որում այժմ ենթակայ են Բրդաստանի և Փոքր-Ասիոյ ուր կը կարդար յանուն ընդհանուր մարդկութեան։

Պ. Ճէյմս Պրայս բանախօսութիւն մ'ընելով առաջարկեց որ, Արմենիոյ, Բրդաստանի և Պարսկաստանի մէջ սիրող սոփոն պատճառաւ՝ հաստատական հանգանակութեամբ նպաստ հաւաքուի սովելոց օգնութեան համար։ Պ. ն. Պրայս բաւ թէ սովը քանի մը հարիւր տարի ընդարձակութիւն ունեցող մեծ երկրի մը վրա կը տարածուէր, և գլխաւոր վնասներին էին Բրդաստանի, Արմենիոյ և Մեսոպոտամ երկրագործական ժողովրդներու Ինկերութեան դրօնական մէկ մասնաւոր ծիւղին համար հանգանակութիւն չը խնդրելը, սովելոյ Խալմերու ու Բրիատեանեանին են հաստատելու, և անոնց գժբաղդութիւնն ներսէ լուսաց եկած են քաղաքական փոխոխութիւններէ։ Այս մասին ամենամեծ տեղեկագրեր առնուած են անգլիական հիւսպատներէն, որոց միջն մէջ Թրոթերը հաղարապետը կը յայտնէ որ եթէ հունձքը գարձեալ անյաջող եղեւ, սովելոյ գաւառաց բնակիչք պիտի ջնջուին։ Բարեհաղորդանց ոչ—գործադրութեան պատճառաւ, այդ տեղերու բնակիչք բնականաբար Մեծին Բրիտանիոյ օգնութեան կը սպասեն, ըստ որում մեր կառավարութիւն անտոց պաշտպանութիւնն ստանձնած էր։ Նպաստ բաշխելու գործը Միսիոնարաց և հիւսպատաց կրնայ վստահիլ։ Այս վերջինները (հիւսպատք) առանց ցեղի ու կրօնի խորութեան նպաստ կրնան բաշխել և իրենց պաշտօնական դրից պատճառաւ՝ թէ իշխանութեանց և թէ ազատաց պատկառանք պիտի ապրին։ Ինք (Պ. Ճէյմս Պրայս) կը վախնայ որ եթէ յաջորդիչ հունձքն ապարդիւն եղեւ, Արմենիոյ, Բրդաստանի, Միջագետաց և Պարսկաստանի այս սովելոյ գաւառաց ժողովրդք բնաջինջ պիտի լինին։—զարհուրելի ազէտ մը, որոյ առաջն առնելու համար անհրաժեշտ է որ անմիջապէս մեծ քանակութեամբ սերմցու ցորեն դրկուի այդ կողմերը։

«Պրնպի Հաղարապետը, Պ. Ճէյմս Պրայսի առաջարկած որոշման դէմ ասալով ըսաւ թէ մեսրոս չատ բաներ լսուած էր քոյր կղզոյն այն է Իրանական մէջ կեցած թշուառութեան վրա, և զոհութեան արժանի էր որ ապրող միջոցներ ձեռք առնելով օգնութիւն զրկուած էր Իրանական ժողովրդեան, լայց Իրանական մէջ տեսուած թշուառութիւն ոչինչ էր բաղդատմամբ այն սարսափելի սոփոն, որում այժմ ենթակայ են Բրդաստանի և Փոքր-Ասիոյ ուր

բաղդ մը յոգում թշուառը այնքան բազմաթիւ լինին և այսչափ արժանիք ունենան օգնութեան։ Եթէ կարենայ ներկայ գտնուիլ, հետևեալ հաստատները պիտի կարդայ նամակէ մը զոր Կ. Պոլիս նստող Ա. Արմենիայ վիճակին լաւ տեղեկութիւն ունեցող բարեկամ մ'ուղղած է ինձ։ Այս անձը կրսէ թէ—«Հազարաւոր մարդիկ կը մեռնին։ Մի քանի տեղերէ մեզ գրուած տեղեկութիւնք կը ծանուցանեն թէ մեռելոց վիճակին մէջ գտնուողը մեռածներու գլխով կապրին. ամենայ ի բանից զատ՝ մէնքերն սպանելով կուտեն. հարիւրաւոր մանկունք լրեց ծնողքէն լքուած են, և փողոցներու մէջ կը մեռնին։ Հարկ չէ կայ ըսելու թէ թագը կատարութիւնն ունենալ կենայ ընել։» (Պ. Թասվիրի բարեկամը տիրող սովուն պատճառաց վրա խիստ հաստատ մը կը դրէ, զոր արժան չէ մեանք ընդօրինակել։ Պ. Թասվիրը կը վերջացնէ, ըսելով թէ 20 Անգլ. ոսկւոյ նպաստ մը կը զրկէ ինքը։)

«Այս բարեգործական շարժման վրա հաստատութիւն յայտնող նամակներ ընդունած էին Քանթրբրրի Արքեպիսկոպոսէն, Լորա Իօզպէրրիէն, Լորա Շաֆթսբրրիէն, Պ. ըսէնկի և Պ. Ֆրէր գլխաւոր եկեղեցականներէն և Սըր Հէրրի Բէյլիսնէն։

«Թանձապես Պ. Հէրրիքս բանախօսութիւն մ'ընելով բացատրեց թէ այս հանգանակութիւնը Տիկին Մէրէկիֆորդի նախաձեռնութեամբ եղած էր, որ Արևելքէն եկող ողբալի տեղեկութեանց վրա, իւր սեռիկական բարեկամներն ի նկատ հրաւիրելով, հազար ոսկի հաւաքից և ասպիրոյ օգնութեան զրկեց։ Այսպիսի գումար մը բնականաբար անբաւական էր կարօտութեան մէջ գտնուող հազարաւորաց նպաստելու համար, և հետևաբար Բորտ բաղաքապետին օժանդակութիւնը խնդրուած էր։ Ն. Վանմանիէն ոչ միայն այս Մխիթարը զուարթած էր նոյն նպաստով, այլ հրաւէր մ'ուղղած էր Լոնտրայի սեղանաւորաց և փաստաբանաց, ինչպէս նաև Անգլիոյ բոլոր քաղաքապետաց, և այսպէս մինչև այսօր երեք հազար Մեդր. ոսկի կրցած է հաւաքուիլ։ Սակը մինչև Պարսից ծոցը կը տարածուի, և բազմաթիւ ժողովրդներ թշուառ են։ Ասոնք աշխարհի ամենասորերն բնակիչները չեն, այլ հին և մշակեալ ցեղեր են, որք անցեալը կը լիշեցնեն մեզ, և պատմութեան շարունակութիւնը կը պահպանեն մեզ համար։ Ահա մեծ կարօտութեան մէջ գտնուող այս ժողովրդոց համար ինք (Պ. Հէրրիքս) հանդիսականաց զեղարուեստեան հրաւէր կը կարդար յանուն ընդհանուր մարդկութեան։

Պ. Ճէյմս Պրայս բանախօսութիւն մ'ընելով առաջարկեց որ, Արմենիոյ, Բրդաստանի և Պարսկաստանի մէջ սիրող սոփոն պատճառաւ՝ հաստատական հանգանակութեամբ նպաստ հաւաքուի սովելոց օգնութեան համար։ Պ. ն. Պրայս բաւ թէ սովը քանի մը հարիւր տարի ընդարձակութիւն ունեցող մեծ երկրի մը վրա կը տարածուէր, և գլխաւոր վնասներին էին Բրդաստանի, Արմենիոյ և Մեսոպոտամ երկրագործական ժողովրդներու Ինկերութեան դրօնական մէկ մասնաւոր ծիւղին համար հանգանակութիւն չը խնդրելը, սովելոյ Խալմերու ու Բրիատեանեանին են հաստատելու, և անոնց գժբաղդութիւնն ներսէ լուսաց եկած են քաղաքական փոխոխութիւններէ։ Այս մասին ամենամեծ տեղեկագրեր առնուած են անգլիական հիւսպատներէն, որոց միջն մէջ Թրոթերը հաղարապետը կը յայտնէ որ եթէ հունձքը գարձեալ անյաջող եղեւ, սովելոյ գաւառաց բնակիչք պիտի ջնջուին։ Բարեհաղորդանց ոչ—գործադրութեան պատճառաւ, այդ տեղերու բնակիչք բնականաբար Մեծին Բրիտանիոյ օգնութեան կը սպասեն, ըստ որում մեր կառավարութիւն անտոց պաշտպանութիւնն ստանձնած էր։ Նպաստ բաշխելու գործը Միսիոնարաց և հիւսպատաց կրնայ վստահիլ։ Այս վերջինները (հիւսպատք) առանց ցեղի ու կրօնի խորութեան նպաստ կրնան բաշխել և իրենց պաշտօնական դրից պատճառաւ՝ թէ իշխանութեանց և թէ ազատաց պատկառանք պիտի ապրին։ Ինք (Պ. Ճէյմս Պրայս) կը վախնայ որ եթէ յաջորդիչ հունձքն ապարդիւն եղեւ, Արմենիոյ, Բրդաստանի, Միջագետաց և Պարսկաստանի այս սովելոյ գաւառաց ժողովրդք բնաջինջ պիտի լինին։—զարհուրելի ազէտ մը, որոյ առաջն առնելու համար անհրաժեշտ է որ անմիջապէս մեծ քանակութեամբ սերմցու ցորեն դրկուի այդ կողմերը։

«Պրնպի Հաղարապետը, Պ. Ճէյմս Պրայսի առաջարկած որոշման դէմ ասալով ըսաւ թէ մեսրոս չատ բաներ լսուած էր քոյր կղզոյն այն է Իրանական մէջ կեցած թշուառութեան վրա, և զոհութեան արժանի էր որ ապրող միջոցներ ձեռք առնելով օգնութիւն զրկուած էր Իրանական ժողովրդեան, լայց Իրանական մէջ տեսուած թշուառութիւն ոչինչ էր բաղդատմամբ այն սարսափելի սոփոն, որում այժմ ենթակայ են Բրդաստանի և Փոքր-Ասիոյ ուր

ցիների բակերում. նա զարդարած էր նաղարագիտ ծառերով և ծաղիկներով. երկար նա կանգնած նայում էր ճեմելիների գեղեցկութեանը, մինչև դիւզացիներից մէկը տեսնելով, որ նա օտարական է, դիմեցին իր ստէր նախանձախիզ անելու։

Նրա տունը այն կոկիկ տներից մէկն էր, որ իր փոքրիկ ծառայի մէջ բոլանդալում է ընդարձակ բաւականութիւններ։ Նա ամրոցապէս կոթած էր հոմանաւոր ծառերի մէջ։ Կային մի քանի սենեակներ, որ յարմարեցրած էին կեանքի զանազան պահանջներին, բոլորը պարզ, մաքուր, և իրանց պատանեաւոր կարասիներով զարդարված։ Ցան տիրող մանկանական աղմիկը, շրջունքի միջից մի երգ մեղմիկ կերպով եղանակելով, ուրախութիւնս դիմաւորեց նորը։ Կարծես, տիրութիւնը, վիշտը, կեանքի զանազանութիւնները երբէք չէին չօչափել այդ գեղեցիկ արարածի սիրտը. Նա, հայ կիներին յատուկ ամոթխածութեամբ, չը փախեցաւ, չը թաքնվեցաւ անծանոթ տերից. այլ նորոյի կերպով խօսում էր Վարդանի հետ, ծիծաղում էր, կարծես, վաղուցից բարեկամ լինէր։ Բայց որքան նման էր նա Լալային։ Այդ զարմանալի նմանութիւնը մի այնպիսի հոգեվայրերութեամբ պատեցրեց Վարդանին, որ ցանկանում էր զրկել նրան և ասել. «Վերջապէս գտայ քեզ»...

Նախաճաշիկը արդէն պատրաստ էր սեղանի վրա։ Ցանտիկինը լցրեց անագին գաւաթները սուրճով, ծանոթ տերի հետ, և դրեց նրանց իր առաջին։ Իսկ մանկանական աղմիկը դրեց սեղանի վրա այն առաջ ստացած լրագրի թերթը, և ինքնաբաւական ժպտով ցոյց տուեց մի

—Այդ իրաւ է, պատասխանեց Վարդանը,—բայց նեղ դրդելը թողնէին գիւղացու վասնայը իր մեռածում մնար, իմ կարծիքով, նա միշտ ընտրատար կը լինէր։

—Ինչ քրդեր, հարցրեց տանտէրը զարմանալով։

—Այն քրդերը, որ ամեն օր ձեզ կոչտանում են։

—Չէ, քրդերը... պատասխանեց տանտէրը, կարծես դժուարութեամբ յիշելով մոռացված մի բեռի անուն։—Մեր երկրի գարերի պատմութեան մէջ կարդացել եմ շատ բան քրդերի մասին, ճշմարիտ է, նրանք կոչտանում էին և մինչև անգամ կոտրում էին մեր պապերին։ Իսկ այժմ ուր են այդ բարարարները։ Նրանք սպառվեցան, այլ ես չը կամ։ Մի այսպիսի ցեղ չէր կարող դիմանալ քաղաքակրթութեան լոյսին, և այս պատճառով լուծվեցաւ, սպասեցաւ։ Դեռ անցեալ տարու սկզբներում նրանք ընդունեցին մեր կրօնը, սկսեցին ազատել մեր դպրոցներում և հետզհետէ խառնվելով մեզ հետ, անհետացան։

Վարդանը, լսելով այդ խօսքերը, չէր հաւատում իր ականջներին, նրան երևում էր թէ ուզում է ասել. «Ինչպէս դուք չունիք, որ կարդանալիք ձեր աչքով տեսնել, պատասխանեց տան տէրը բարեսիրտ ժպիտով։

Վարդանը ոչինչ չը գտաւ պատասխանելու, նրան էլ այնպէս էր թուում, որ այդ անցքերի վրայից դարեր էին անցել։

(Կը շարունակվի)

—

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՍԵՌԻՆԻ